

УДК 37.018.1:173:165.742

Гончар Людмила Вікторівна, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії інституційного виховання, Інститут проблем виховання НАПН України, 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9, тел.: (044) 455-53-48, e-mail: Ludmilagonchar1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9761-9031>

ЗАЛУЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ОПАНУВАННЯ СІМЕЙНИМИ ЦІННОСТЯМИ В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. Актуальність проблеми формування сімейних цінностей у старшокласників пояснюється, насамперед, тим, що свідома відповідальність особистості за майбутнє своєї сім'ї і дітей має зароджуватися ще у шкільному віці. Передумовою до формування сімейних цінностей є невтішне становище сучасної сім'ї, яка, як і все українське суспільство, нині перебуває у кризовому стані, що характеризується зростанням психологічної напруги, збільшенням кількості стресових ситуацій, відмовою від усталених цінностей і появою нових, часом необґрунтованих і швидкоплинних.

Провідним засобом реалізації такої умови, як залучення старшокласників до опанування сімейними цінностями (любові, батьківства, сімейної соціально-психологічної гармонії, організаційно-матеріального функціонування сім'ї) в позакласній роботі - виступило розроблення програми «Секрети щасливого сімейного життя».

Розробляючи програму «Секрети щасливого сімейного життя» з метою впровадження її в процес позакласної роботи експериментальних закладів загальної середньої освіти, враховували те, що поняття «формування сімейних цінностей у старшокласників у позакласній роботі» ми визначаємо як цілеспрямовану діяльність педагогів щодо засвоєння учнями цінностей, що є основою повноцінного функціонування сучасної сім'ї, як сукупність принципів, змісту, форм, методів педагогічної роботи, направлених на розвиток когнітивного, емоційно-ціннісного, практично-діяльнісного компонентів цього феномену.

Розглянуто різноманітні форми й методи проведення виховної роботи з старшокласниками, покликані ознайомити школярів з основами культури сімейного життя, а саме: творчі завдання, мозковий штурм, спрямовуюча дискусія, робота в малих групах, аукціон ідей, ігрові методики, розв'язання ситуацій морального вибору, діалоги, метод проектів та ін.

Значна увага приділена висвітленню таких індивідуально-особистісних форм, як: індивідуальна консультація, індивідуальне завдання, індивідуальна бесіда. Індивідуальний підхід передбачав реалізацію педагогічної позиції схвалення, розуміння, підтримки кожного учня як передумову стимулювання в нього самоповаги, посилення віри в свої можливості, усвідомлення не лише можливості, а й доцільності позбавлення рис та якостей, що утруднювали його становлення як майбутнього сім'янина.

Ключові слова: старшокласники, сімейні цінності, педагогічні умови, заклад загальної середньої освіти.

Honchar Liudmila Viktorivna, Doctor of Educational Sciences, Professor, senior researcher at the Institute of Problems on Education National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 04060, Kyiv, Str. M. Berlynskogo, 9, tel.: (044) 455-53-48, e-mail: Ludmilagonchar1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9761-9031>

ENGAGEMENT OF SENIOR PUPILS IN THE MASTERY OF FAMILY VALUES IN THE EXTRACURRICULAR WORK OF INSTITUTION OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Abstract. The relevance of the problem of formation of family values among senior pupils is explained, first of all, by the fact that the conscious responsibility of the individual for the future of his family and children should be born at school age. A prerequisite for the formation of family values is the disappointing situation of the modern family, which, like the entire Ukrainian society, is currently in a state of crisis, characterized by increasing psychological tension, an increase in the number of stressful situations, the rejection of established values and the emergence of new, sometimes unfounded and fleeting.

The development of the "Secrets of a Happy Family Life" program was the leading means of implementing such a condition as the involvement of senior pupils in mastering family values (love, parenthood, family socio-psychological harmony, organizational and material functioning of the family) in extracurricular work.

When developing the "Secrets of a Happy Family Life" program with the aim of introducing it into the process of extracurricular work of experimental institutions of general secondary education, we took into account the fact that we define the concept of "formation of family values in high school students in extracurricular work" as the purposeful activity of teachers in the assimilation of values by students, which is the basis of the full-fledged functioning of the modern family, as a set of principles, content, forms, methods of pedagogical work aimed at the development of cognitive, emotional-value, practical-activity components of this phenomenon.

Developing the program "Secrets of Happy Family Life" with the aim of introduction of it into the process of extracurricular work of experimental institutions of general secondary education, took into account fact that we define the concept of "formation of family values in high school students in extracurricular work" as the purposeful activity of teachers in the assimilation of values by students, which is the basis of the full-fledged functioning of the modern family, as a set of principles, content, forms, methods of pedagogical work aimed at the development of cognitive, emotional-value, practical-activity components of this phenomenon.

Various forms and methods of conducting educational work with senior pupils are considered, designed to familiarize pupils with the basics of the culture of family life, namely: creative tasks, brainstorming, guided discussion, work in small groups,

auction of ideas, game methods, solving situations of moral choice, dialogues, project method, etc.

Considerable attention is paid to highlighting such individual and personal forms as: individual consultation, individual task, individual conversation. The individual approach provided for the implementation of a pedagogical position of approval, understanding, and support for each pupil as a prerequisite for stimulating self-esteem in him, strengthening his faith in his abilities, realizing not only the possibility, but also the expediency of getting rid of traits and qualities that made it difficult for him to become a future family member.

Key words: senior pupils, family values, pedagogical conditions, institution of general secondary education.

Постановка проблеми. Чільне місце серед актуальних виховних проблем в українському освітньому просторі посідає проблема формування сімейних цінностей у старшокласників. Це пояснюється, насамперед, тим, що свідома відповідальність особистості за майбутнє своєї сім'ї і дітей має зароджуватися ще у шкільному віці. Передумовою до формування сімейних цінностей є невтішне становище сучасної сім'ї, яка, як і все українське суспільство, нині перебуває у кризовому стані, що характеризується зростанням психологічної напруги, збільшенням кількості стресових ситуацій, відмовою від усталених цінностей і появою нових, часом необґрунтованих і швидкоплинних. Усе зазначене вище актуалізує важливість формування у старшокласників відповідального ставлення не тільки до майбутнього шлюбу, а й до способів його зміцнення і збереження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У контексті проблематики культури батьківства важливими є наукові здобутки як зарубіжних (Т.Гордон, М.Джейс, Б.Спок, А.Фромм), так і вітчизняних учених (Т.Веретенко, І.Зверєвої, Т.Говорун, Л.Канішевської, В.Кравець, О.Кікінежді, О.Кізь, Л.Яценко, В.Шахрай та ін.).

Однак проблема залучення старшокласників до опанування сімейними цінностями (любові, батьківства, сімейної соціально-психологічної гармонії, організаційно-матеріального функціонування сім'ї) у позакласній роботі закладу загальної середньої освіти ще не була розроблена а повному обсязі.

Мета статті – висвітлення такої умови, як залучення старшокласників до опанування сімейними цінностями в позакласній роботі через розгляд програми «Секрети щасливого сімейного життя», яка була впроваджена в процес позакласної роботи експериментальних закладів загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Розробляючи методику організації експериментальної роботи з процесу формування сімейних цінностей старшокласників, послуговувались тим, що ефективність виховного впливу на особистість старшого школяра забезпечується вибором відповідних педагогічних умов, які були б спрямовані на оптимальне вирішення проблеми в педагогічній практиці, стимулювали розвиток цінностей любові, батьківства, сімейної соціально-психологічної гармонії та організаційно-матеріального забезпечення у старшокласників.

Визначаючи педагогічні умови, спроможні забезпечити досягнення старшокласниками необхідного рівня сформованості сімейних цінностей, зважали на те, що випадкові умови не сприяють досягненню передбачуваного результату. Саме тому розробка і запровадження педагогічних умов має відбуватись комплексно, тобто передбачати «сукупність явищ, дій, заходів, які утворюють єдине ціле» [1, С. 225].

Такими умовами в контексті нашого дослідження постали:

1. Підготовка педагогів загальноосвітнього навчального закладу до формування цінностей сімейного життя старшокласників.

2. Залучення старшокласників до опанування сімейними цінностями (любові, батьківства, сімейної соціально-психологічної гармонії, організаційно-матеріального функціонування сім'ї) в позакласній роботі.

3. Оптимізація взаємодії школи і сім'ї з формування сімейних цінностей старшокласників на засадах партнерства.

Провідним засобом реалізації такої умови, як залучення старшокласників до опанування сімейними цінностями (любові, батьківства, сімейної соціально-психологічної гармонії, організаційно-матеріального функціонування сім'ї) в позакласній роботі було розроблення програми «Секрети щасливого сімейного життя», яка була впроваджена в процес позакласної роботи експериментальних закладів загальної середньої освіти.

Хоча позакласна робота за цілями, змістом та методами наближена до навчального процесу і реалізується після уроків у межах загальноосвітнього навчального закладу, дослідники вирізняють її специфічні ознаки у порівнянні з навчальним процесом:

– позакласна робота характеризується більшим проявом ініціативності, самостійності й рефлексивності школярів, які планують життя в класі спільно з педагогом, вносять корективи до пропозицій дорослого з урахуванням своїх інтересів, потреб і бажань та беруть участь в обговоренні результатів тієї або тієї справи, висловлюють думку, оцінюють ступінь своєї участі, діляться враженнями;

– вона більшою мірою сприяє створенню ситуації власної значущості й успішності кожного учасника позакласної діяльності, від якої залежить самопочуття людини, її ставлення до світу, бажання брати участь у різних видах діяльності, стимулювання творчості й творчої самореалізації [2, С. 297];

– у позакласній діяльності діти самі собі ставлять усі виховні вимоги, що і робить її сферою активного самовиховання; вона є тим простором, у якому найповніше та яскраво розкриваються природні потреби в свободі, незалежності, прояві фантазії, уяви, творчості; вона є «зоною» задоволення потреб у спілкуванні, субординації відносин із тими, хто старший або молодший; дає відчуття «бути комусь потрібним», особливо колективу, – бути щасливим;

– позакласна діяльність – це простір, відкритий для дії, впливу різних інститутів суспільства; завдяки їй задовольняються соціально-психологічні потреби у реалізації інтересів, самоперевірці сил, самоствердженні серед однолітків, визнання власного «Я» [3];

– вона базується на самоврядуванні, активності та самодіяльності учнів при безпосередньому керівництві педагога;

– вона є більш самостійною сферою виховної діяльності педагога, оскільки не обмежена програмними вимогами та часовими межами;

– включає більш динамічні види робіт для досягнення поставлених завдань та характеризується домінуванням емоційної сторони організації виховного заходу [4, С.98-102].

Отже, позакласна виховна робота має вагомі потенційні можливості щодо формування сімейних цінностей старшокласників.

Розробляючи програму *«Секрети щасливого сімейного життя»* з метою впровадження її в процес позакласної роботи експериментальних закладів загальної середньої освіти, враховували те, що формування сімейних цінностей у старшокласників у позакласній роботі ми визначаємо як цілеспрямовану діяльність педагогів щодо засвоєння учнями цінностей, що є основою повноцінного функціонування сучасної сім'ї, як сукупність принципів, змісту, форм, методів педагогічної роботи, направлених на розвиток когнітивного, емоційно-ціннісного, практично-діяльнісного компонентів цього процесу.

Виходячи з цих позицій, програма *«Секрети щасливого сімейного життя»* була розрахована на учнів 9 – 11-х класів і складалася з чотирьох блоків, які охоплювали відповідні складові поняття «Сімейні цінності»:

Блок 1: *«Цінність любові»* (мета: сприяти засвоєнню старшокласниками знань про сім'ю як соціальний інститут і малу соціальну групу, про сутність цінностей любові, в тому числі одухотворених сексуально-інтимних взаємин; любові і поваги подружжя один до одного; оволодіння учнями знаннями з гігієни інтимних стосунків, елементарних психолого-педагогічних знань та уявлень про способи взаємодії між молодим подружжям; вироблення в учнів позитивного емоційного сприйняття сім'ї як осередку стабільності і підтримки для окремого індивіда чи групи, значущості цінності любові як однієї з основ належного функціонування сім'ї, розвиток емоційно-почуттєвої сфери старшокласників, позитивної емоційно-ціннісної значущості представників протилежної статі).

Блок 2: *«Цінність батьківства»* (мета: засвоєння учнями знань про сутність цінності батьківства, оволодіння учнями знаннями з основ репродуктивної культури, елементів знань з педагогіки і психології щодо здійснення в майбутньому належного сімейного виховання, створення позитивної емоційної атмосфери в майбутній сім'ї, вироблення в учнів позитивного емоційного сприйняття значущості цінності батьківства як однієї з основ належного функціонування сім'ї, розвиток почуттів поваги, розуміння інших як важливого чинника становлення сімейної гармонії в майбутній сім'ї; набуття старшокласниками вмій і навичок, що спрямовані на зміцнення репродуктивного здоров'я; оволодіння методами сімейного виховання (бесіда, розповідь, гра, приклад тощо), які старшокласники можуть продемонструвати у взаємодії з молодшими за віком дітьми, зокрема з рідними братами і сестрами).

Блок 3: «Цінності сімейної соціально-психологічної гармонії» (мета: засвоєння учнями знань про сутність сімейної соціально-психологічної гармонії як однієї з основних сімейних цінностей, оволодіння учнями знаннями щодо створення позитивної емоційної атмосфери в майбутній сім'ї; розвиток емоційно-почуттєвої сфери старшокласників, зокрема щодо становлення сімейної гармонії в майбутній сім'ї, а також почуттів радості, задоволення від надання допомоги, підтримки іншим особам, зокрема ровесникам, друзям, членам батьківської сім'ї; оволодіння комунікативними практиками, що забезпечують належне спілкування з іншими, зокрема представниками іншої статі (уважне слухання, відповідна реакція на сказане партнером по спілкуванню, прагнення до розуміння іншого тощо).

Блок 4: «Цінності організаційно-матеріального функціонування сім'ї» (мета: засвоєння учнями знань про організаційно-матеріальне функціонування сім'ї, з основ сімейної економіки; вироблення в учнів позитивного емоційного сприйняття сім'ї як осередку стабільності і підтримки для окремого індивіда чи групи, значущості працьовитості, матеріальної забезпеченості, активності як основи належного функціонування сім'ї, розвиток емоційно-почуттєвої сфери старшокласників, зокрема почуттів радості, задоволення від надання допомоги, підтримки іншим особам; вияв активності та лідерських здібностей у групових учнівських справах; участь у створенні та розподілі бюджету у батьківській сім'ї.

На опрацювання тематики названих блоків в кожному класі відводилося по три теми (загалом 12 тем на кожний клас).

Залучаючи старшокласників до опрацювання тем програми, класний керівник допомагав їм оволодіти теоретичними знаннями у царині сімейних цінностей, досягнути сутності і важливості означених цінностей для ефективної життєдіяльності у батьківській сім'ї та успішного сімейного життя в майбутньому, познайомитися з основними способами їх прояву.

Працюючи над змістом програми, зважали на те, що за результатами констатації було виявлено три рівні сформованості сімейних цінностей у старшокласників. Тому дійшли думки про необхідність запровадження різних форм роботи: фронтальної (з усім класом), групової (з учнями, які належали до певних рівнів), індивідуальної (з окремими учнями). Завдяки цьому створювалися сприятливі передумови для диференціації та індивідуалізації виховних завдань, надання педагогічної підтримки старшокласникам, які її потребували, насамперед тим, котрі важко залучалися до спільної діяльності або неохоче приймалися класним колективом, активізації сором'язливих учнів.

Щодо методів проведення виховної роботи з старшокласниками, поряд з традиційними бесідами, покликаними ознайомити старшокласників з основами культури сімейного життя, широко застосовували різноманітні творчі завдання, мозковий штурм, спрямовуюча дискусія, робота в малих групах, аукціон ідей, ігрові методики, розв'язання ситуацій морального вибору, діалоги, метод проектів та ін.

Значне місце посідали рольові ігри, головна мета яких полягала у створенні типових життєвих ситуацій, у яких учні мали можливість побачити

себе збоку у тій чи іншій виховній ситуації. Правомірність звертання до гри як методу формування сімейних цінностей старшокласників зумовлювалося тим, що ігрова діяльність характеризується багатомірністю впливів на формування особистості – з нею пов'язана трансформація психічних процесів, удосконалення пізнавальної самостійності, розвиток соціальних якостей і моделей поведінки [5, С. 163].

Спеціально створена захоплююча ігрова діяльність активізувала почуття та активність мислення учнів, створювала сприятливі умови для вивчення складних або емоційно значущих питань формування сімейних взаємин у штучно створених ситуаціях. Програвання старшокласниками ситуативних ролей сприяло переживанню ними суперечностей між власною реальною поведінкою і її «еталонним» стилем у тій чи іншій ситуації спілкування чи поведінки, сприяло розвитку вміння розуміти почуття інших, критично оцінювати свої комунікативні якості.

У межах програми «Секрети щасливого сімейного життя» застосовували тренінгові заняття.

Як вказує Н. Дунець, специфічною рисою тренінгу є те, що «він орієнтований насамперед на запитання і пошук; тренінгові заняття охоплюють зазвичай увесь потенціал людини: рівень та обсяг її компетентності (соціальної, емоційної, інтелектуальної), самостійність, здатність до ухвалення рішень, до взаємодії тощо» [6, С.16].

У своїй роботі тренінг розглядали як систему вправ, спрямовану на формування у старшокласників певних умінь у спеціально створених умовах, встановлення зв'язків між засвоєнням і практичним використанням знань, створення ефективної взаємодії, взаємоконтролю та взаємного збагачення знаннями, емоційними та ціннісними ставленнями, вміннями; зменшення небажаних проявів поведінки, стилю неефективного спілкування, особливостей реагування тощо; зміну поглядів на проблему; підвищення здатності учасників до позитивного ставлення до самих себе як суб'єктів майбутнього подружнього життя; пошук ефективних шляхів розв'язання поставлених проблем.

Задля того, щоб тренінг був ефективним, чітко визначали мету кожного заняття, його завдання, зміст (перелік, послідовність виконання різних вправ, завдання на рефлексію власних дій). Обираючи форму тренінгової роботи зі старшокласниками, зважали також на те, що важливим принципом її реалізації має бути принцип активності, тобто активної участі всіх у запропонованих видах діяльності, а не засвоєння готових знань і прийомів, самостійне відпрацювання необхідних комунікативних і поведінкових умінь.

Тренінгові заняття в експерименті виступають «моделями різноманітних життєвих ситуацій міжособистісної взаємодії, у яких вихованці закріплюють звички спілкування, усвідомлення причини вибору поведінки в різноманітних ситуаціях; відстоювання власної думки, відмови, висловлювання подяки; вчаться конструктивним способом виходити з конфліктних ситуацій. Завдяки таким заняттям у школярів формується активне і відповідальне ставлення до життя, рішучість, наполегливість у реалізації життєвих цілей» [3, С.329].

Виокремлюємо такі етапи тренінгових занять, як: 1) організаційний (знайомство членів групи, первинна діагностика учасників, з'ясування їх психологічних проблем і очікувань); 2) самовизначення особистості в групі (розподіл позицій і ролей, вироблення правил групової взаємодії); 3) переосмислення і розширення знань про себе, про причини своїх вчинків на тлі вчинків інших, корекція власних способів поведінки і спілкування, усвідомлення своїх стереотипів і установок; 4) проектування бажаного образу самого себе, уточнення своїх ідеалів і орієнтирів, вироблення стратегій і тактик ефективного міжособистісного спілкування; 5) діагностичний (осмислення змін, що сталися з учасниками групового тренінгу) для рефлексії [3, С.329].

У процесі проведення виховної роботи надавали увагу запровадженню індивідуально-особистісних форм, таких, як: індивідуальна консультація, індивідуальне завдання, індивідуальна бесіда. Індивідуальний підхід передбачав реалізацію педагогічної позиції схвалення, розуміння, підтримки кожного учня як передумову стимулювання в нього самоповаги, посилення віри в свої можливості, усвідомлення не лише можливості, а й доцільності позбавлення рис та якостей, що утруднювали його становлення як майбутнього сім'янина.

Індивідуальний підхід давав змогу допомагати кожному вирішувати життєві суперечності тут і зараз, стимулював кожного з учасників до оволодіння сімейними цінностями як орієнтирами у визначенні своєї поведінки і майбутніх ролей чоловіка (дружини).

Висновки. Проблема формування сімейних цінностей у старшокласників потребує зусиль закладів як загальної середньої, так і вищої педагогічної та післядипломної освіти, адже провідну роль у цьому процесі відіграє вчитель. Успіх роботи педагога значною мірою залежить від якостей «учителя майбутнього», а також він має володіти високим рівнем педагогічної компетентності, для того, щоб налагодити ефективну роботу зі школярами, а також партнерську взаємодію з батьками старшокласників.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо моделювання партнерської взаємодії закладу загальної середньої освіти з інституціями соціального виховання з проблеми формування сімейних цінностей школярів різного віку.

Література:

1. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : монографія. Київ: ХмЦНП, 2011. 368 с.
2. Базильчук Л. Суть і специфіка позакласної роботи в сучасній школі // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. Випуск 57, 2017, с.289-298.
3. Гончар Л.В. Теоретико-методичні засади формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Дис. на здоб. наук. ступ. д-ра пед. наук. Ін-т проблем виховання НАПН України, Київ, 2018, 510 с.
4. Церковний А. Формування навичок у просторі комп'ютерних ігор // Соціальна психологія. № 3, 2004, с.163–169.
5. Цись В.В. Організація позаурочної виховної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах. // Таврійський вісник освіти. №2 (38), 2012, с.98-102.

6. Дунець Н.М. Тренінг як інтерактивний метод навчання // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. № 23, 2010, с.14 – 18.

References:

1. Kanishevska, L. V. (2011). Vychovannia sotsialnoi zrilosti starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkil-internativ u pozaurochnii diialnosti. [Education of social maturity of high school students of boarding schools in extracurricular activities: a monograph]. (Monohrafiia). Kyiv: KhmTsNII. [in Ukrainian].
2. Bazylchuk, L. (2017). Sut i spetsyfika pozaklasnoi roboty v suchasni shkoli [The essence of extracurricular activities in the modern school], Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly - Psychological and pedagogical problems of the village school, 57, 289-298. [in Ukrainian].
3. Honchar L. V. (2018). Teoretyko-metodychni zasady formuvannia humannykh batkivsko-dytiachykh vzaiemyn. [Theoretical and methodological principles of the formation of humane parent-child relationships]. (Dys. na zdob. nauk. stup. d-ra ped. Nauk). Institute of Problems of Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv. [in Ukrainian].
4. Tserkovnyi A. (2004). Formuvannia navychok u prostori kompiuternykh ihor. [Formation of skills in the space of computer games], Sotsialna psykholohiia - Social psychology, № 3, 163–169. [in Ukrainian].
5. Tsys V. V. (2012). Orhanizatsiia pozaurochnoi vykhovnoi roboty u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh. [Organization of extracurricular educational work in general educational institutions], Tavriiskyi visnyk osvity - Tavriysky Bulletin of Education, №2 (38), 98-102. [in Ukrainian].
6. Dunets N. M. (2010). Treninh yak interaktyvnyi metod navchannia. [Training as an interactive method of learning], Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky - Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University, № 23, 14 – 18. [in Ukrainian].